

Névmagyarosítás és nemzeti romantika*

Most, amikor Kiss Lajos életművére és tudói teljesítményére emlékezünk, különösen fájdalmas azzal a ténnyel szembesülnünk, hogy eltávozta a pótolhatatlan veszteség érte a magyar nyelvtudományt és történettudományt. Ha csak azt nézzük, lenne-e ma olyan kutató, aki nemcsak elvállalná, hanem magas színvonalon meg is írná egy – tegyük fel, még nem létező – Földrajzi nevek etimológiai szótárát, alighanem hiába keressünk rá jelöltet.

Nemcsak rendkívüli munkabírás, kitartó szorgalom és tehetség kellene egy efféle feladathoz, hanem az etimológia és névtörténet bonyolult problémáit ismerő, a hungarológia, szlavisztika, germanisztika, romanisztika érintkezési területein biztosan mozgó, sőt a magyar és egyetemes történelem, földrajz, művelődés- és vallástörténet, néprajz és településtörténet eredményeiben is jártas tudós. De ha mi nem is tudjuk megközelíteni ezt a kimagasló egyéni teljesítményt, akkor is ránk hárul annak a felelőssége, hogy a magunk eszközeivel továbbvigyük a magyar etimológiai, nyelvtörténeti és névtani kutatásokat. És ha a kor parancsa az, hogy minél komplexebb eszközökkel, minél több rész tudomány bevonásával, minél gazdagabb adatbázisokra építve válaszoljunk meg feltett kérdéseinket, akkor ezekre a kihívásokra is fel kell készülnünk.

Magam az egyik kínálkozó lehetőségnek munkacsoportok, munkaközösségek létrehozását látom. Részben ezt kívánja meg a nagyobb adatbázisok építése és kezelése, amelyben adatrögzítők, statisztikusok, informatikusok, térképészek alkalmazására is szükség lehet, akik természetesen az elemző és értékelő munkában szintén részt vehetnek, de feltáró és előkészítő tevékenységük nélkül a vállalkozás eleve hézagossá válhat.

* Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémián 2004. február 10-én Kiss Lajos emlékére rendezett tudományos ülésen. A témakör kutatása kapcsolódik az 1. lábjegyzetben hivatkozott pályázathoz.

Előadásomat azért is kezdtem választott témámtól egy kicsit távolabbról indulva, hogy – a Kiss Lajosról való megemlékezésen túl – egy új kutatócsoport megalakulásáról is hírt adjak. A csoport nyelvészekből, névkutatókból, történészekből áll, és támaszkodik doktoranduszok és egyetemi hallgatók munkájára is. A kutandó téma a névváltoztatás, névmagyarosítás kérdésköre a dualizmus korában, interdiszciplináris eszközökkel. A vállalkozás intézményi háttérét az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke adja, amely a levéltári gyűjtőmunkát részben végző hallgatókon és doktoranduszokon kívül egyelőre három oktatóval (Juhász Dezső, Farkas Tamás, Fodor János) vesz részt a közös munkában.¹

A kapcsolatfélével kezdeményezésének érdeme Kozma Istváné, aki 2002-ben Karády Viktorral együtt kitűnő könyvet jelentetett meg „Név és nemzet” címmel (Bp., Osiris), melyben monográfiájuk alcíme szerint a családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségű erőviszonyok témakörét vizsgálták Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig (konkrétan 1956-ig). Idézek néhány sort a mű fülszövegéből: „A könyv kutatási beszámoló a magyar nemzetállam megvalósulását és modernizációját kísérő egyik legfontosabb, dominánsan asszimilációs jellegű mozgalomról. A családnév-magyarosítások, ... gyakorlata a reformkorban kezdődött, s máig is tart, bár társadalmi szerepköre erősen átalakultak a szimbolikus nemzetépítéstől a Kádár-rendszerben bekövetkező, politikai semlegesítésig. A munka több, Magyarországon egyedülálló, párját ritkító volumenű társadalomtörténeti felmérés összesen közel 16 000-es reprezentatív adatbankjának elemzésén alapul. A szerzők emellett bőségesen felhasználták az empirikus szociológia, a demográfia, a politológia, a nyelvészet, a társadalomföldrajz és természetesen a gazdag magyar társadalomstatistika eszköztárát és eredményeit is, hogy ... értelmezzék a nominális magyarosodás kihatását a nemzetkonceptiókhoz kötődő politikai programokra... A névváltoztatók sok százezres tömegének itt feltárt etnikai, felekezeti, foglalkozásszerkezeti, demográfiai, lakóhelyi és regionális jellemzői pontosan feltérképezik a mozgalom össztársadalmi méreteit és csoportosajátos ... dimenzióit.” (A könyv ismertetését, nyelvészeti, névtani értékelését l. MNy. 2003: 355–60.)

A kérdéskör komplexitását már ez a kiragadott néhány mondat is jelzi, és mivel névközpontú vizsgálatokról van szó, benne a nyelvészetet, illetve a névtudományt magától értetődően fontos hely illeti meg. A (főbb vonásaiban) társadalomtörténeti, történeti szociológiai alapvetést, amely a szóban forgó könyvben kapott először monografikus összefoglalást, egyrészt tovább kell mélyíteni, másrészt ki kell terjeszteni más tudományterületek irányába. A magunk részéről tehát örömmel és egyetértéssel fogadtuk a szerzők együttműködési kezdeményezését.

A családnév-változtatási mozgalom méreteinek jellemzésére KOZMA ISTVÁN egyik tanulmányából idézek néhány adatot (l. Családnév-változtatás és történelem: Századok 131. 1997: 383–452): „1835 és 1956 között kb. 300 ezer családnév-változtatási kérelmet nyújtottak be a hatóságokhoz. Családtaggal együtt tehát legalább félmillió ember volt közvetlenül érintett a névváltoztatási mozgalomban” (i. h. 428). Különböző történelmi tényezők együtthatásának eredőjeként e folyamat a XX. század 30-as éveinek közepén érte el a csúcspontját. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal egyik ide vonatkozó jelentése szerint 1937-ben 16 650 személy kapott engedélyt új családnév felvételére (vö. KOZMA i. h. 403), de még 1946-ban is több mint tízezeren, 1947-ben kb. ötezeren, 1948-ban pedig több mint háromezren adtak be névváltoztatási kérvényt (uo. 416).

A kutatás továbbvitelének egyik alapkérdése tehát minél nagyobb anyag birtokbavétele ebből a hatalmas ügyiratmennyiségből, jól megtervezett mintavétellel és tartalmá-

¹ A kutatás első szakasza egy időközben elnyert OTKA-pályázattal indult (száma: T 049095).

ban, szerkezetében minél átgondoltabb, teljesebb, sokoldalúbb adatfelvételi és kódolási rendszerrel, mégpedig úgy, hogy a begyűlt információk számítógéppel kezelhetők legyenek. Ennek az adatfelvételi rendszernek a kidolgozása és levéltári próbagyűjtésekkel egybekapcsolt tesztelése jelenleg is folyik.

Most néhány szót arról, hogy miért reményteljes dolog ma a névmagyarosítás témájával foglalkozni. Azon kívül, amit már említettem, hogy tudniillik megszületett a kérdéskör első monografikus összefoglalása, amely a társadalom- és politikatörténeti hátteret vázolja, van még néhány pozitív tényező, amely a nyelvészeti vizsgálatot nagyobb léptékben is lehetővé teszi, illetve segíti. A legelemibb dolog az, hogy bizonyos – nem elhanyagolható – megszorításokkal a törvények és a hatóságok a tudományos kutatókat a levéltári források közelébe engedik és – ugyancsak nem elhanyagolható megszorításokkal – magukról a nevekről is fontos tudományos információkat publikálni hagynak. (Ebben az ügyben az új adatvédelmi törvény idevágó részei az irányadók.) A személyiségi jogok védelmén túl van egy további fontos társadalomlélektani tényező, ez pedig az érintettek érzékenysége. Amint az utóbbi évek kutatói többen is megjegyzi, kedvező változások indultak meg a tekintetben, hogy oldódott a téma tabujellege. Bár még ennek a folyamatnak az elején tartunk, úgy tűnik, hogy kellő tapintattal, emberi és politikai kultúrával a tudomány óvatosan előreléphet ezen az úton.

További kedvező fejlemény az, hogy a közelmúltban jelent meg két olyan kézikönyv, amely a magyar személynevek vizsgálatában nélkülözhetetlen. Az egyik a „Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század” (Bp., 1993.) KÁZMÉR MIKLÓSTÓL, a másik az „Általános és magyar névtan” (Bp., 2003.) HAJDÚ MIHÁLY tollából, amely a családnévadás történetével és rendszerével is behatóan foglalkozik. Ezek nélkül nem lenne kellő összehasonlítási alapunk és korszerű névtani módszertanunk az újkori névadások értelmezéséhez sem. Azzal egyidejűleg tehát, hogy a XIX–XX. század névváltoztatási folyamatait egyre alaposabb vizsgálatnak vetjük alá, kutatócsoportunkban szeretnénk továbbfejleszteni a természetes névadás rendszerének leírását is.

Előadásom második szakaszában egy eddig alig érintett névvizsgálati szempontot szeretnék felvillantani, mégpedig a nemzeti romantika szimbólumvilágának és konnotációs hatásának tükröződését a családnév-változtatások rendszerében. Forrásul két adatbázist használtam. Az egyik a névmagyarosítási szakirodalom klasszikussá vált gyűjteménye, a „Századunk névváltoztatásai. Helyhatósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye. 1800–1893” (Eredeti okmányok alapján összeállította a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság egyik igazgató-választmányi tagja. Bp., 1895.). Ennek adatállományát HAJDÚ MIHÁLY 15-20 ezerre becsüli (Miskolci családnév-változtatások a XIX. században. In: KISS JENŐ szerk., Hajdú Mihály: Válogatott tanulmányok. Bp., 2003. 253). A másik egy névadatbázis, amelynek anyagát KARÁDY VIKTOR és KOZMA ISTVÁN munkacsoportja állította össze az 1896 és 1913 közötti névváltoztatásokból, kb. minden második év kérvényeit feldolgozva. Ebben több mint 32 700 engedélyezett névmagyarosítás betűrendes és gyakorisági listái olvashatók mind az eredeti, mind a megváltoztatott nevek szerint rendezve, bizonyos felekezeti szempontokat is érvényesítve. Ez az adatbázis nem tartalmaz évszámra vagy foglalkozásra való utalást, a „Századunk névváltoztatásai” szócikkeiben az évszám, település és gyakran a kérelmező foglalkozása is olvasható.

Tekintettel az előadás szabta szűk keretekre, most nem élhetek sem a statisztikai, sem a nyelvföldrajzi, sem a szociológiai szempontok érvényesítésének a lehetőségeivel, jóllehet adatgyűjtésem során az első forrásból kiírt évszámokat és az egy névlexémára jutó előfordulási értékeket a cédulákra följegyeztem. Céлом csupán annyi, hogy kimutassam azokat a legfontosabb vagy bizonyos szempontokból jellegzetesnek tekinthető jelentéstani csoportokat, amelyek szimbolikájukkal, a hozzájuk tartozó nevek hangulatával

és asszociációs kapcsolatrendszerével felidézük azt a kulturális és ideológiai miliót, amely a reformkortól a Monarchia bukásáig a „szimbolikus nemzetépítés” háttérül szolgált. Példáimmal azt igyekszem megvilágítani, hogy ez a szemiotikai eszköztár jó részt az irodalmi és művészeti romantikában gyökerezik, de internacionális alapjaira egyre erősebb nemzeti réteg rakódott rá. A nem túl bő névtani-nyelvészeti szakirodalom az ide sorolható családneveknek a különleges vonásait főleg nyelveműelő, névesztetikai szempontból elemezte. Én megelégszem azzal, hogy az egyedeket és a kategóriákat a természetes névadás megfelelő elemeire és részrendszeire vonatkoztatom, és ha lehetséges, megkeresem a sajátos névválasztás motívumait. Tudnunk kell azonban azt, amit a kérények indoklásai is sokszor visszatükröznek, hogy a nevek elhagyásának és mások válassztásának számos oka lehet. Ezek az okok egyidejűleg is érvényesülhetnek (asszimilációs szándék vagy kényszer, idegen hangzású, kedvezőtlen jelentésű név elhagyása, előkelőbb, szebb, magyarosabb presztízsű név „megszerzése”, vallási, ideológiai, karrier-szemponctok stb.). És még valami: az összetett nevek egyes elemei külön-külön is szemantikai csoportképzők lehetnek. Továbbá: az egyelemű nevek egy része többféleképpen értelmezhető, kategorizálható.

Még egy pár szót a terminológiáról. Az utóbbi időkben a közkeletűbb *névmagyarosítás* szakszó helyett a tudományos munkákban a tágabb értelmű *családnév-változtatás* járja, mivel ez utóbbi – többek között – magában foglalja a dualizmus korában, illetve később sem példátlan németről németre, szlávról szlávra, magyarról magyarra, magyarról idegenre való oda- és visszaváltoztatások eseteit is. Ha idegenről magyarra történik váltás, akkor nyugodtan beszélhetünk *névmagyarítás*-ról, amikor is a változás lényege a nyelvi köntös kicserélődése. (Ugyanakkor nincs **németítés*, **szlávítás* terminusunk.) Témánk szempontjából azonban helyénvaló a másik szakszó, a *névmagyarosítás* használat, mivel ennek relatív tövében a *magyaros* szó áll, azaz a névváltoztatók szándéka többnyire nem merül ki abban, hogy magyarul értelmezhető vagy magyaros hangzású nevet szerezzenek, hanem az is a céljuk, hogy az új nomen minél nemzetibb legyen. És itt válik a kérdés eszmetörténeti és kultúrtörténeti szempontból izgalmassá: mit tekint egy adott kor szereplője nemzetkarakterológiai szempontból magyarosnak, illetve magyarosabbnak. Ezt néha nem is olyan egyszerű egzaktan megfogni, s valljuk be, nem is kifejezetten nyelvészeti feladat. Most tehát, amikor romantikus ihletésű nevekről szólok, e kategóriákat nyitottan, a fokozatszerűséget is szem előtt tartva kezelem.

Rátérve ezek után a konkrét névvizsgálatra, először egy olyan csoportról kívánok szólni, amely a természetes személynévadásban is jelen van, de feltehetőleg nem olyan súllyal, mint a névszépítést kiemelten számon tartó családnév-változtatások körében. Ezek a pozitív emberi tulajdonságokra utaló nevek. Gondoljunk arra is, hogy a pozitív nemzetimázs formálásának bizonyos korszakaiban nemcsak úgy vetődik fel a kérdés, hogy milyen a jó vagy a szép ember, hanem úgy is, hogy milyen a jó vagy nemes tulajdonságokkal bíró magyar. Érdekes tehát megfigyelni, hogy a „Pozitív emberi tulajdonságok” nevű kategóriában miféle jelzők jelennek meg. Szükséges továbbá tudnunk, hogy e korszak, mindenekelőtt a XIX. század második fele igen szabadon bánt a névmorfológia eszköztárával. Szinte minden kiszemelt nomenhez hozzáilleszthette az *-i*, *-fi*, *-si*, *-s*, *-ányi/-ényi* stb. névvégződéseket, s bár ebből számtalan névtani és általános jelentéstani nonszensz származik, az efféle derivátumokat általában alapszavuknak megfelelő helyre sorolom be.

Az első feltűnő sajátosság az, hogy a külső emberi tulajdonságokra utaló szavak messze elmaradnak a belsőkre utalóktól. Az általános jelentésű *Szép*-en kívül, amely a XIX. századi anyagban csak néhány előfordulással képviselteti magát, gyűjteményemben csak a *Sudár*, *Sugár* és az *Izmosi* vonhatók ide. Ez utóbbiaknak a legkülönbözőbb

eredetű és motivációjú idegen megfelelői vannak, a *Szép* mögött többnyire *Schön*-ök és *Schönberg*-ek állnak mintaként. A *Szép* melléknévvel alkotott családneveknek egyébként igen nagy családja van egy másik, hamarosan érintendő kategóriában.

A pozitív belső tulajdonságok nevekben tükröződő listája jóval bővebb. Ezek élére kívánczik az erőt, bátorságot, férfiasságot sugárzó nevek csoportja: *Bátor*, *Bátorfi*² (közvetve a *Bátori*), *Merész*, *Erős*, *Kemény*, *Keményi*, *Keményfi*, *Szilárd*, *Szilárdi*, *Hős*, *Hősi*, *Hősfí*, *Bölcs*, *Nemes*, *Rangos*, *Honi*, *Honfi*, *Hazafi*, *Hazai*. Érdekes, hogy a gyakorisági listát a *Kemény* vezetű százat jóval meghaladó XIX. századi előfordulással. (És ezeknek csak töredéke a részleges vagy teljes tükörfordítás, pl. *Stark*, *Starkmann*-ból.) Van egy kevésbé „kemény” alcsoport is, ilyen egyedekkel, mint *Rényi*, *Erényi*, *Erényesi*, *Érdemesi*, *Kedvesi*, *Kellemfi*, *Kegyes*, *Rendes*, *Szerényi*, *Szende* [?], *Jámbor*, *Jámbori*, *Jámborfi*, *Szerelemfi*, *Szívesi*, *Szívesdi*.

A *szív*, *szerelem*, *kellem* hangsúlyozása már átvezet bennünket a szentimentalizmus előcsarnokából a romantika erőteljesebb színeket megjelenítő galériájába. Mielőtt a leglátványosabb képi világot elének taró „tájképfestészettel” megismerkednénk, néhány példa az irodalmi romantika kelléktárából. A romantikára közvetlenül utaló *Regényi* után következhet a *Dalárdi*, *Dalnoki*, *Bárdi* és talán maga a *Bárd* is, bár itt a ’fejsze, harci eszköz’ jelentés sincs kizárva. Egy kivétellel a romantikus tájszemlélet kellékei lehetnek a *Szép*-előtagú összetett családnevek: *Széphegyi*, *Széphegyi*, *Szép völgyi*, *Szepszegi*, *Szépligeti*, *Szépkúti*, *Széplaki*, *Szépvári*. Mindezt akár egyetlen vásznon is elképzelnénk (az 1868-as *Széplábi* kivételével, de ez már inkább a szürrealizmus világát idézné). A tájkép színesíthető és dúsítható néhány attraktív elemmel, mint *Kőházi*, *Toronykői*, *Romvári*, *Romlaki*, s még tovább fokozva: *Romhalmi*. S ha vizet festünk, lehet *Tavi*, utána *Habosi*, *Hattyúsi* és *Hattyúfi*, majd az égre tekintve: *Csillag*, *Felhő* és *Fellegi*. Az egész stílszerű lezárása lehet a vészjósló *Vérkúti*. A tájromantika bizonyos elemei még visszatérnek a földrajzi közszókból alakított családneveknél, most azonban maradjunk egy fontos romantikus kelléknél, a virágnál. Maga a *Virág* szó is eléggé produktív névalkotó elem, önmagában és társulva is, mint *Virághalmi*, *Virágfi* és nyelvújítási változatával: *Virányi*. A virágok között kiemelt szerepet játszik a *rózsa*, illetve az ezzel a szóval alkotott lexémák: *Rózsa*, *Rózsai*, *Rózsafi*, *Rózsás*, *Rózsási*, *Rózsáagi*, *Rózsavölgyi*, *Rózsahelyi*, *Rózsamezei*, *Rózsakerti*. Ezt a csokrot díszíthetjük végül a *Koszorúfi*-val. (A virág- és rózsakultusz mintái jól kitapinthatóan a német etimonú, neológ családnevekben találhatóak.)

A romantikus ihletésű névszépítés megjelenési színtere lehet a pozitív töltetű eszmei és vallási fogalmak köre. Kommentár nélkül közlök néhány jellegzetes nevet: *Béke*, *Békei*, *Békefi*, *Békes*, *Békesi*; *Áldási*, *Reményi*, *Reményfi*, *Boldogfi*, *Örömi*, *Szerencsei*, *Édenfi*, *Csudányi*, *Keresztényi*, *Angyal*, *Angyali*, *Angyalfi*, *Angyalos*, *Angyalos*, *Szente*, *Szentes*, *Szentesi*, *Szenthelyi*, továbbá az összes természetes helynévi alappal bíró *Szent*-előtagú összetett családnév a *Szentkirályi*-től kezdve a *Szentkúti*-n át a *Szenttamási*-ig, beleértve a fiktív neveket is, mint a *Szentirmai*.

A pozitív konnotációjú anyagi dolgok nevei között az első helyen az *arany* áll: *Arany*, összetételekben: *Aranyfi*, *Aranyvári*, *Aranykövi*, *Aranyhalmi*. Ezután a *vas* és az *érc* következik: *Vas*, *Vashegyi*, *Vaskúti*, illetve asszociatív alapon a *Vasvári*. Majd: *Érci*, *Ércfi*, *Érchegyi* és kiugróan nagy értékekkel az *Acél*. Bár nem a fémekkel kapcsolatos, itt említhető a *Márványi* és a *Gyémánt*.

Eredendően semleges tartalmat hordoztak a földrajzi köznévvvel alkotott családnevek, de a romantika természetkultusza felértékelte őket. A felszín, növényzet és vízrajz

² A különböző helyesírású és különbözőképpen archaizáló írásmódokat lehetőség szerint a mai modernizált formákban egységsítettem.

egyes terminológiai elemei különösen divatosá váltak, feltehetőleg a költészet és szép-próza által is támogatva. Eredetileg a hegyvidék megnevezői vitték a prímét: *Bérci, Bércfi, Bérces, Bércesi; Hegyi, Hegyei, Hegyesi, Hegyesfi; Dombi, Dombosi; Halmi, Halmai, Halmos, Halmosi; Völgyi, Völgyei, Völgyesi; Szirti, Szirtei, Szirtes; Sziklai; Kövi, Köves, Kövesi, Kövesdi; Havas, Havasi; Háthegyi; Ormos, Ormai*. A hegyek,ombok vizuális dominanciáját csak kis részben ellensúlyozza a síkságnak Petőfi által is népszerűsített, a szabadságvágyhoz és magyar lélekhez poétikailag és ideológiailag társított terminológiája, azaz: *Róna, Rónai, Alföldi, Pusztai, Pusztafi, Mező, Mezei, Mezősi, Mezőfi, Réti, Téri, Térei*. A növényzeti nevek inkább a hegyvidék terminológiáját erősítik: *Erdei, Fenyves, Fenyvesi, Ligeti*, legfeljebb a *Füzes, Füzi, Füzesi* idézik az alföldet, rétet.

Sajátosan magyar tájakat idéznek a magyar tulajdonnévi – tájnévi, megyenévi, folyónévi – alapú családnevek. Ezek a folyónévek kivételével a természetes családnév-rendszernek is a legizmosabb csoportjai közül valók. Meglepően változatos például a történelmi tájnevek állománya: *Alföldi, Felföldi, Erdélyi, Bakonyi, Bácskai, Bánáti, Csallóközi, Cserháti, Csiki, Hegyaljai, Hegyháti, Hortobágyi, Kunsági, Mátyusföldi, Muraközi, Sárközi, Sárreți*. A *Garamvölgyi, Vágvölgyi, Tiszavölgyi* már inkább a mesterséges névkalkotás közé tartozik. Néhány jellegzetes történelmi megyenév családnévbe foglalva: *Békési, Bihari, Gömöri, Somogyi, Szepesi, Szilágyi, Szatmári, Szalai ~ Zalai*. A hegynévi eredetű családnevek idegenek a természetes magyar névadástól, mégis néhány közülük nagy karriert futott be. A listavezető a *Mátrai* és *Kárpáti* (van *Kárpát* is, de *Tátrai* csak később), feltehetőleg a szépirodalomtól és a magyar címer szimbolikájától támogatva (vö. hármás halom motívum). Kisebb számban előfordul még a *Kékési, Vértesi, Somlai, Somlyai, Somló*, ezek azonban településnévi alapúak is lehetnek. Egyértelműen hegynévi eredetű családnév a *Salgó*. A „magyar” folyók nevei közül előkerül például a *Duna, Tisza, Dráva, Mura, Maros, Rába, Garam*, -i képzővel vagy képző nélkül (sőt még a kevésbé kellemes képzeteket idéző *Zagyva* is).

Ugyancsak a romantika eszmevilágához kapcsolható a múltidézés, őskeresés, hősi mítoszok feltárása, alkotása, a nemzetudat ápolása. Ezt előlegzik általánosságban az *Ősapai, Ősvári, Őshegyi* nevek, mindnyájan jól felismerhetően fiktív alkotások. A valósághoz közelebb állnak a krónikák, geszták honfoglaláskori vagy még korábbi figurái: *Etele, Etevári, Csaba, Árpád, Árpádi, Árpádfi, Előd, Elődi, Huba, Hubafi, Hubai, Bors, Bonger, Böngérfi, Zoltán, Zalán, Gyulafi*. Az ősi magyar mitológiához sorolhatók bizonyos ragadozómadarak nevei: *Sas, Solyom, Zongor*, illetőleg közvetve a velük alkotott szóösszetételek, képzések: *Sashegyi, Sasvári, Solymos, Solymosi*. Múltidéző erejük van a régi népneveknek is, különösen az őstörténeti vonatkozásúaknak: *Avar, Avarfi, Hunfalvi, Székely, Székelyfi*, de ne feledjük magát a magyar népvétet sem, vö. *Magyar, Magyarfi, Magyarai, Magyarosi*. Korai történelmünk részei voltak még például a jászok, kunok, szászok, nevükből alkották a következő családneveket: *Jász, Jászi, Kun, Kunfi, Kunhegyi, Kunvári, Kunosi, Szász, Szászi, Szászhegyi*. Későbbi historiánkhoz tartoznak a hajdúk, palócok, vö. tulajdonneves megjelenésükkel: *Hajdú, Hajdúfi, Palóc, Palóci*. Talán népünk keleti eredetére emlékeztetnek a *Keleti, Keletfi* magyarosított családnevek, amelyek közül a második mesterséges alkotás, az elsőnek – az égtájaktól független – régi családnévi előfordulása is kimutatható (I. KÁZMÉR, CsnSz. 571). Természetes névadással vágnak egybe a törzsnévi helynévből alakult személyneveink, pl. *Gyarmati, Nyéki, Jenei, Megyeri, Kürti, Kéri* stb.

A népnevekhez hasonló múltidéző erejük van a régi méltóságneveknek. A honfoglalás korába, illetve a középkorba visz bennünket vissza a *Kende, Vajda, Bán, Király* méltóságnév és a velük alkotott szavak egy része: *Kendefi, Bánfi, Bánfalvi, Bánhalmi*,

Bánhegyi, Bánhidi, Bánkúti, Bánlaki, Bánrévi és a fiktív *Bánkövi*. A *Király* származékai: *Királyi, Királyhegyi, Királymezei*. Ide vonható még a *Herceg, Hercegi* is.

A dicső múlt idézésének mitológiai eszköztárához tartoznak a harc fogalomkörének lexikai megtestesítői: *Harc, Harcos, Harci; Hadfi, Hadári, Hadai, Hadasi, Hadhalmi, Hadányi; Győző, Győzei; Csatár, Csatári* (ezek a valós *Csatár* helynevek alapján is keletkezettek, de hogy mégis idevonhatók, bizonyítják az ilyen német és szláv családnévi megfelelők, mint *Krieger, Voicsik*). Természetes családnévi alapjuk van a következőknek: *Huszár, Kardos, Bárdos, Bárdosi, Lovas, Lovasi*. Mesterséges alkotásnak tűnik a *Lövész, Lövészi, Vezér, Védő*. E fogalomkörnek terebélyes szócsaládjá a *vár* lexémával alkotott nevek társasága. Egy részük fiktív, településnévi alapot nélkülöző, mint *Várhelyi, Végvári, Hegyvári, Bércvári, Sziklavári, Hídvári* stb. Közismert helynévi alapja van pl. a *Somogyvári, Zalavári, Vasvári* stb. családnéveknek, de ismét fiktívek az ezek mintájára alkotott *Bakonyvári, Kőszegvári*. A *vár* utótag egyéb fogalomkörök fiktív neveinek is gyakori eleme.

E kissé dagályos névválasztás és névalkotás – részben ellenhatásként, részben a vidékromantikáról leválva – elindított egy deheroizált, szándékoltan egyszerűbb, méreteit tekintve jóval szerényebb vonulatot, amelynek néhány példáját zárásul felsorolom. Ilyenek a mezei munkák, az állattartás, kismesterségek neveiből alkotott, részben a természetes névadásban is megjelenő családnevek, mint a *Szántó, Vető, Arató, Kertész, Nyirő, Szegő, Vágó, Varró*, amelyek nemcsak „földközeli” jelentésükkel, hanem az *-i, -fi, -si* végződést *-ó/-ő* igenévképzővel felváltó szóvégükkel is más világot idéznek. Vannak a naturalisztikus, illetve az ameliorációt kerülő névadásnak is példái, de ezek inkább a szabályt erősítő kivételek (l. pl. *Salaki, Iszapi, Károsi, Féregi, Rémesi, Rémi, Foltkövi, Üregi* stb.).

A mondottak csupán vázlatát adják egy lehetséges részvizsgálatnak, amely ha kiszélesedik, benne a térbeliség, időbeliség dimenziói és a szociolingvisztika, pszicholingvisztika szempontjai is kellő kifejtést kaphatnak majd.

JUHÁSZ DEZSŐ

The Hungarianization of surnames and national romanticism

During the 19th and 20th centuries, hundreds of thousands of people submitted requests to the Hungarian Ministry of the Interior in order for their surnames to be officially altered. Many reasons can underlie such changes of surnames. Those reasons can also apply in conjunction (intention of or pressure for assimilation, abandoning a name of foreign shape or unpleasant meaning, „gaining” a name of a more elegant, nicer, or more Hungarian-sounding prestige, religious, ideological, or career-related motives, etc.). Individual components of compound names can be semantic group forming entities separately, too. The paper sketches groups of assumed names evoking the figurative/symbolic world of romanticism, with special emphasis on the glorious past and on positive properties of one’s human or national character.

DEZSŐ JUHÁSZ